

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԾԱԳՄԱՆ ՀՆԴԵԻՐՈՊԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒՀՆԴԵԻՐՈՊԱԿԱՆ ՆԱԽԱԼԵԶՈՒԻ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՄԱՆ
ՓՈՐՁԵՐԸ

Հայոց լեզուի յառաջացման հարցով զբաղած են բազմաթիւ հայ եւ օտար հայագէտներ ու լեզուաբաններ: Հնդեւրոպաբաններ հայերէնի ծագման ֆննութիւնը եւ պատմութիւնը սկսած են հնդեւրոպական նախամայր լեզուէն:

Հայագիտութեան յայտնի են հայերէնի ծագման բազում մօտեցումներ ու տեսութիւններ, որոնցմէ կ'արժէ յիշել գէթ հետեւեալները՝ հայերէնի ծագման աւանդական (Մ. Խորենացի) եւ աստուածաբանական (Աստուածաշունչ) տեսութիւն, հնդեւրոպական տեսութիւն, ասիական-կովկասեան տեսութիւն, հայաստանի տեսութիւն, եւ վերջապէս, ժամանակակից հայագիտական տեսութիւն:

Մեր ծրագիրէն դուրս է անշուշտ հանգամանօրէն խօսիլ իւրաքանչիւրին մասին: Մենք հպանցիկ ակնարկ մը կը նետենք լոկ յայտնուած զանազան տեսութեանց վրայ եւ ապա կը շեշտենք հայերէնի ծագման հնդեւրոպական տեսութիւնը, որ անկիւնադարձային նշանակութիւն ունեցաւ: Մինչեւ ԺԹ. դարու Ա. քառորդը, գիտական կարծիք կամ տեսակէտ գոյութիւն չունէր հրապարակի վրայ հայերէնի ծագման խնդիրներուն վերաբերեալ: Մինչ այդ, տիրական էր այն կարծիքը, որ հայերէնը աստուածաշնչական, հետեւաբար եւ աստուածատուր լեզու է: Կարիք չկայ ըսելու, որ այս կարծիքը մէկընդմիջ տմերժուած է գիտականներուն կողմէ որովհետեւ բացարձակապէս զուրկ է գիտական ամէն հիմքէ:

1830-ական թուականներուն լեզուաբանութիւնը վերջնականապէս

թօթափեց ինքզինքն հին, բացարձակապէս ոչ-գիտական եւ մանաւանդ աստուածաշնչական ու առասպելական շինծու տեսութիւններէ: Պատմա-համեմատական մեթոտի ստեղծումով, լեզուաբանութիւնը գտաւ իր ճշդագոյն ուղին ու սկսաւ ընթանալ անխափանօրէն եւ յաղթականօրէն: Այս մեթոտի մեծագոյն նպաստը լեզուաբանութեան եղաւ այն, որ կարելիութիւն ընձեռեց եւ լայն միջոցներ ստեղծեց լեզուներու ցեղակցութեան տեսութիւնը մշակելու եւ զարգացնելու: Այս ուսմունքի վրայ հիմնուած, յառաջ տարուեցաւ այն դրոյթը, ըստ որում աշխարհի համայն լեզուները ճիւղաւորուած են անցեալին համեմատաբար նուազ թիւով մայր լեզուներէ: Ներկայիս, լեզուները կարգաւորուած ու խմբաւորուած են զանազան լեզուաընտանիքներու մէջ: Հնդեւրոպական լեզուաընտանիքը կը համարուի անոնց մէջ ամէնէն շատ ծանօթ եւ ուսումնասիրուածը:

Գերմանացի հնդեւրոպաբան Պետերման իր աշխատութեան մէջ կը յիշատակէ հայերէնը իբրեւ հնդեւրոպական լեզու: Հակառակ Պետերմանի ձեռք բերած աննախընթաց յաջողութեան, անոր տեսութիւնը ունէր կարգ մը լուրջ թերութիւններ: Պետերման հայերէնի եւ պարսկերէնի բառարմատներու նմանութեան վրայ հիմնուելով ու անոնց ընդհանրութիւնը տեսնելով ջանաց ապացուցել որ հայերէնը հնդիրանական լեզուանիւղին կը պատկանէր: Պետերմանի այս տեսութիւնը տրամաբանական ու

համոզիչ համարուելով ընդհանրացաւ եւ շուտով կարգ մը հայագէտներ պաշտպան կանգնեցան անոր տեսութեան մինչեւ մեծ հնդեւրոպագէտ ու լեզուաբան Հայնրիխ Հիւպշմանի մուտքը լեզուաբանութենէն ներս 1880-ական թուականներուն: Հիւպշման իր գիտական պատկառելի աշխատութիւններով ապացուցեց որ հայերէնը հնդեւրոպական ինքնուրոյն ճիւղ է եւ մէկանգամ ընդմիջտ հերքեց այն գաղափարը որ հայերէնը պարսկերէնի քարքառ է: Հիւպշմանի այս տեսակէտը ամփիջապէս որդեգրեցին Անթուան Մէյէի եւ Հրաչեայ Անաոեանի նման մեծ լեզուաբաններ:

1890-ական թուականներուն, գիտնականներուն ուշադրութիւնը գրաւեց փոխգերէնը: Անոնք հայերէնը փոխգերէնէ յառաջացած ըլլալու մասին ենթադրութիւններ սկսան կատարել որովհետեւ Փոխգագիփ հնդեւրոպական ցեղ ըլլալով, որոշ շփումներ ունեցած են Արմէններուն հետ՝ ըստ յունական հաւաստի աղբիւրներու եւ վկայութիւններու: Յոյն պատմիչներ որոշ ակնարկութիւններ ըրած են Հայերու եւ Փոխգացիներու ցեղակցութեան, միատեղ կեցութեան, գործակցութեան եւ սերտ հաղորդակցութեան ու յարաբերութեան մասին: Լեզուաբաններէն ոմանք սկսան հայերէնի եւ փոխգերէնի միջեւ լեզուական նմանութիւններ ու ընդհանրութիւններ որոնել, եւ նոյնանման շուրջ 15 արմատ գտնելով, յանգեցան այն եզրակացութեան որ հայերէնը փոխգերէնի մէկ ճիւղաւորումն է: Այս կարծիքը կտրականապէս մերժեցին Հայր Յակովբոս Տաշեանի եւ Հր. Անաոեանի նման գիտնականներ:

Հայերէնի հնդեւրոպական ծագման տեսութիւնը չընդունող հայագէտներ յառաջ բերին նաեւ հայերէնը

խէթերէնէ ծագած ըլլալու ենթադրութիւնը: Նախապէս այս լեզուն դասուած էր ոչ-հնդեւրոպական լեզուներու շարքին, բայց 1910-ական թուականներուն, երբ յայտնաբերուեցան ու վերծանուեցան խեթական արձանագրութիւնները, այդ ժամանակ յստակ դարձաւ որ խէթերէնը եւս հնդեւրոպական լեզուաընտանիքին պատկանող լեզու է: Հայ եւ խէթ ցեղանուններու վրայ խարսխուած այս տեսութիւնը ներկայիս կը համարուի տկար, չնչին եւ անբաւարար՝ որեւէ եզրակացութեան գալու:

Հայոց լեզուի ծագման նոր տեսութեամբ հանդէս եկաւ վրացի հնագէտ ու գիտնական՝ Նիկողայոս Մառ, որ հայերէնը համարեց ասիական կամ կովկասեան: Յարեթական (Նոյի Յարէք որդիին անունով), եւ հետագային, լեզուներու խաչաւորման տեսու թիւնները մերժուեցան: Իւրովի տեսակէտ ստեղծեց նաեւ Գր. Ղափանցեան, երբ յայտնաբերեց թէ հայերէնը յառաջացած է հնդեւրոպական եւ ասիական լեզուներու խառնուրդէն: Ան ջանաց ասիական եւ հայաստան լեզուատարբեր ցոյց տալ՝ ապացուցելու համար որ հայերէնը հայասերէնի արդիւնք է: Այս բոլոր անհիմն ենթադրութիւնները ջրուեցան: Կայ նաեւ Արիմ ցեղը Արմէնները համարելու ենթադրութիւնը: Խեթական արձանագրութիւնները կը վկայեն որ Արիմները կ'ապրէին Վանայ լիճին հարաւը: Ասոնք էին, որ գալով պատմական Հայաստան, իրենց մէջ ձուլեցին ուրարտական ցեղերը եւ պարտադրելով իրենց լեզուն տեղացիներուն կազմաւորեցին հայերէնը:

Հայ մեծանուն լեզուաբան՝ Հր. Անաոեան, հայերէն լեզուի նախապատմութիւնը կը դնէ մ.թ.ա. 3000 տարի առաջ եւ զայն անփակտելիօրէն կը կապէ հնդեւրոպական նախալեզուի պատմու-

թեան հետ: Անառեանի տեսութեան համաձայն, այդ թուականներուն հնդեւրոպական նախացեղը դարձած է քաղմամարդ եւ նիւղաւորուելով ցրուած ի սփիւռս աշխարհի՝ իր հետ տանելով հնդեւրոպական նախալեզուն: Այս նախացեղէն քաժնուած ազգակից ցեղերը հետագային փոփոխութեան ենթարկած են մայր լեզուն՝ անկէ յառաջացնելով ցեղակից տարբեր լեզուներ: Հայերէնը կը համարուի նախալեզուէն յառաջացած այդ լեզուներէն մէկը:

Պատմա-համեմատական լեզուաբանութեան ծագումով եւ զարգացումով, լայն հնարաւորութիւններ ստեղծուեցան զբաղելու նախալեզուներու վերականգնման մեթոտներով: Համեմատական լեզուաբանութիւնը չափազանց հետաքրքրական շրջան բեւակոխեց ժ. դարու կէսին, երբ հնդեւրոպական նախալեզուի վերականգնման փորձեր կատարուեցան գերմանացի մեծ լեզուաբան ու քանասէր August Schleicher-ի (1821-1868) կողմէ: Վերջինիս գիտական աշխատանքները նպատակադրուած էին ամրողջապէս վերակառուցել հնդեւրոպական նախալեզուն:

Ընդհանուր լեզուաբանութենէն ծանօթ է մեզի որ լեզուի պատմական ուսումնասիրութեան մէջ գոյութիւն ունին զանազան մեթոտներ, որոնցմէ կ'արժէ յիշել արտաքին ու ներքին վերականգնման մեթոտները եւ հնէաքանական մեթոտը:

Պատմա-համեմատական լեզուաբանութիւնը, հիմնուած արտաքին վերականգնման մեթոտի վրայ, գերազանցապէս կը զբաղի լեզուի հնագոյն ձեւերը վերականգնելու աշխատանքով:

Արտաքին վերականգնման մեթոտը, որ ի յայտ եկաւ ժ. դարուն, հիմնական նպատակ ունէր վերականգ-

նել զբաւոր չաւանդուած քառերու եւ ձեւերու հնագոյն վիճակը: Ցեղակից լեզուներու հետ համեմատական աշխատանք կատարելով, կարելիութիւն ստեղծուեցաւ վերականգնել լեզուներու հին վիճակը: Այլ խօսքով, ենթադրութիւնը այն է, որ այս հին ձեւերէն յառաջացած պէտք է ըլլան ներկայ նորագոյն ձեւերը: Ներքին վերականգնման մեթոտը եւս, որ իր կարգին անմիջական աղբրս ունի արմատներու քացայտման հետ, մեծ սատար հանդիսացած է լեզուի հնագոյն ձեւերու վերականգնումին:

Լեզուաբանական հնէաքանական մեթոտով, լեզուաբաններ փորձած են տեղադրել ու ճշդել այն վաւերական վայրը ուր ծնունդ առին, ապրեցան ու զարգացան հնդեւրոպացիներ: Այս մեթոտով որոշուեցան նաեւ թէ ի՞նչ լեզուով հաղորդակցեցան անոնք եւ թէ ի՞նչ կենդանիներու եւ րոյսերու ծանօթ էին, ապա եւ ինչպիսի՞ կենցաղային պայմաններ ունէին եւ ինչպէ՞ս էր անոնց նիստուկացը: Այս մեթոտով ի յայտ բերուեցան նաեւ որ ի՞նչ մշակոյթի տէր էին անոնք ու ինչպիսի՞ կենսամակարդակի վրայ կանգնած էին: Այս մեթոտով քննուեցան նաեւ անոնց հաւատալիքները եւ պատկերացումները: Պէտք է ընդգծել այստեղ որ սոյն մեթոտը լեզուաբանութեան, մեծապէս նպաստեց նաեւ քառերու կամ արմատներու ստուգութեան:

Հայրենի անուանի լեզուաբան Գ. Զահուկեան, իր «Պատմա-համեմատական լեզուաբանութեան զարգացման ժամանակակից շրջանը եւ հայագիտութիւնը» յօդուածին մէջ, մասնաւորելով խօսքը ժ. դարուն երեւան եկած լեզուաբանական հնէաքանութեան մասին, կը կատարէ հետեւեալ դիտողութիւնը. «Լեզուաբանական հնէաքանութիւնը փորձում է

լեզուական տուեալների հիման վրայ գծել հնդեւրոպացիների մշակոյթի եւ քաղաքակրթութեան պատկերը, որոշել նրանց նախահայրենիքի տեղը եւ քննական պայմանները: Չնայած իր ձեռք բերած կարեւոր արդիւնքներին՝ ԺԹ. դարի վերջերի եւ Ի. դարի սկզբների լեզուաբանական հնէաբանութիւնը քննորոշում էր հապենպընդհանրացումներով եւ հնդեւրոպացիների վիճակի որոշ խտելականացմամբ»:

Տասնամեակներէ ի վեր, գիտական աշխարհը անդուլօրէն ու խորին հետաքրքրութեամբ կը պեղէ, կը պրպտէ, կը քննէ եւ հետամուտ է երեւան քերելու հնդեւրոպացիներու մշակոյթին վերաբերող ամէն պատահիկ ու մասունք: Այս ուղղութեամբ, պէտք է արձանագրել, որ տարուող աշխատանքի եղանակը մեծապէս քարեփոխուած է: Փրոֆ. Զահուկեան նոյն յօդուածին մէջ կ'աւելցնէ. «հնդեւրոպացիների նախահայրենիքի, նրա քննական պայմանների, հասարակական կեանքի, քաղաքակրթութեան եւ մտաւոր զարգացման աստիճանի որոշման հարցերը ժամանակակից շրջանում շարունակում են մնալ ուշադրութեան կենտրոնում, սակայն փոխուել է մօտեցումը, կատարելագործուել մեթոտիկան, հարստացել են ընդգրկուող փաստերը»: Այս քարեփոխել մօտեցումը կը պարփակէ խիստ կարեւոր փաստեր ու կենսական նշանակութիւն ունեցող տարրեր՝ հիմք-լեզուն որոշ դիրութեամբ վերականգնելու ուղղութեամբ. անոնցմէ յիշեմք գէթ՝ «Նոր լեզուների յայտնաբերումը, լեզուականութեան վերլուծութեան մեթոտների կատարելագործումը, հնդեւրոպական լեզուի զարգացման ժամանակագրական շերտերի եւ քարքանդների տարբերակութեան

նորագոյն ֆննութեան արդիւնքները» եւայլն:

Վերջապէս եւ, Փրոֆ. Զահուկեան անդրադառնալով հիմք-լեզուի վերականգնման կարելիութեան, կ'ընէ հետեւեալ կարեւոր հաստատումը. «Կատարելով ժամանակագրական շերտաւորում եւ փորձելով վերականգնել նախահնդեւրոպական վիճակը՝ սկզբնապէս լեզուաբանները քիչ էին հաշուի առնում վերականգնման հաւանականութիւնը՝ հնարաւոր է իրօք այդպիսի լեզու, թէ՞ ոչ: Տարբեր լեզուների վերաբերեալ փաստերի կուտակումը եւ լեզուական տիպերի ընդհանուր ու մասնաւոր առանձնայայտութիւնների խորացումը ֆննութիւնը հիմք է տալիս որոշելու վերականգնուած լեզուականութեան տիպարական հաւանականութիւնը»:

Հնդեւրոպական լեզուներու պատմա-համեմատական ուսումնասիրութիւնը ծագում չառաւ Աւգուստ Շլայխերով: Rasmus Rask եւ Jacob Grimm կատարեցին ձայնային ընդհանրութիւններու եւ օրինաչափ համապատասխանութիւններու մանրագնին ֆննութիւնը քոյր կամ ցեղակից լեզուներու միջեւ: Նախալեզուի ձայնաբանական ամբողջական համակարգի վերականգնման անհրաժեշտութիւնը դեռեւս զգացուած էր 1837 թուին Դիէնտոր Պենֆէլ-ի կողմէ: Շլայխերի մեծութիւնը այդ աշխատանքը առաջին անգամ ձեռնարկելու մէջ կը կայանայ: Շլայխերի նախալեզուի կամ հիմք-լեզուի վերականգնման մեթոտը ընդհուպ մինչեւ 1870-ական թուականներուն վերջերը ի գօրու մնաց մինչեւ երիտեւրականներուն երեւիլը:

1861 թուականին Շլայխեր գերմաներէնով հրատարակեց իր պատկառելի մէկ հատորը՝ *Compendium of the Comparative Grammar of the Indo-Euro*

pean, Sanskrit, Greek and Latin Languages", որուն հիմնական նպատակն էր վերականգնել ձայնաբանական բովանդակ յօրինուածութիւնը Նախալեզունին (Գերման. *Ursprache, Grundsprache*): Շլայխեր կը հաւատար որ լեզուն ապրող գործարան կամ մարմին (*organisme*) է, որ իր կարգին ունի զարգացման, հասունացման ու մահացման շրջաններ: Անոր կարծիքով, բնական գիտութիւններու մեթոտով կարելի էր ուսումնասիրել նաեւ լեզուաբանական շարք մը երեւոյթներ:

Հնդեւրոպացիները ի սպառ ջնջուած են մ.թ.ա. 2000 թուականին: Անոնցմէ ոչինչ մնացած է գրաւոր: Անոնց բնօրրանի մասին թերուղէմ տեսութիւններ գոյութիւն ունին. Հնդեւրոպաբաններու եւ Անատոնի կարծիքով, հնդեւրոպացիներու նախօրրանը կամ բուն հայրենիքը եղած է Ռուսաստանի հարաւ-արեւմտեան շրջանը. ուրիշներ, աւելի յարմար կը տեսնեն նախաբնակավայրը գետեղել Լիթուանիոյ արեւելեան մասը: Այլ կը պնդեն որ անոնց սկզբնաւորումը պէտք է կապել արեւելեան Անատոլիոյ բարձրագաւառի հետ: Կայ նաեւ այն կարծիքը, որ անոնց նախնական բնակավայրը եղած է արեւելեան Եւրոպան: Հնդեւրոպացիներու եւ հնդեւրոպացերէնի հետ առնչուած բազմաթիւ մանրամասնութիւններ ներկայիս վիճարանութեան դուռ բացած են եւ ամէն տեսակ կարծիքներ կը շրջին այդ ուղղութեամբ:

Յիրաւի, անառարկելի ճշմարտութիւն է որ լեզուն անսպառ շտեմարան է ազգի մը մշակոյթին: Լեզուն կը պարփակէ իր մէջ ոչ միայն հաղորդակցման ու արտայայտման անծայրածիր միջոցներ եւ հնարաւորութիւններ, այլեւ ժողովուրդի բոլոր հոգեւոր ու քաղաքական արժէքները, գանձերը:

Լեզուն հայելիի նման կ'արտացոլէ տուեալ ժողովուրդին մտածելու եղանակը, բարբերը, ինչպէս նաեւ սովորութիւնները եւ ասանդութիւնները: Հնդեւրոպացիներու բառամթերքի վերականգնումով, յայտնի դարձաւ որ անոնք զբաղած են ուստայանկութեամբ, կաւագործութեամբ, խաշնարածութեամբ եւ շատ մօտէն ծանօթ էին ագարակի մէջ գործածուող գործիքներուն՝ խոփ, արօր, ման, սայլ. արտադրութիւններուն եւ արմտիքներուն՝ բթան, վուշ, հացահատիկ, ցորեն, գարի. վերջապէս եւ ընտանի կենդանիներուն՝ այծ, ձի, խոզ, ոչխար, ցուլ, արծիւ, ճնճղուկ, ինչպէս նաեւ՝ գայլ, կուղր եւ այլն: Հնդեւրոպացիներուն համար ընտանիքը առաջնակարգ տեղ կը գրաւէր: Ընտանիքը սերտ անդամներէ բաղկացած խմբակ էր կամ միութիւն: Նահապետական բարբերով ու օրէնքներով ապրող ընտանիքի մէջ իւրաքանչիւրին դիրքը որոշ էր: Կարգ մը գիտնականներ այն կարծիքին են որ հնդեւրոպացիները ունեցած են խաւային կամ դասակարգային կառոյց, որ է ըսել՝ ունեցած են արհեստաւորներ, հողագործներ, մարտիկներ, երէցներ եւն: Այլ կը խորհին թէ անոնց հասարակակարգը շատ աւելի նախնական ու պարզ վիճակ մը կը ներկայացներ:

Հնդեւրոպական Նախալեզունի վերականգնման երեւոյթը վարկածային կամ ենթադրական է որովհետեւ գրաւոր ոչ մէկ յիշատակութիւն գոյութիւն ունի: Բնական է որ վերականգնման փորձերը պէտք է հիմնուած ըլլային գիտական, ճշգրիտ եւ ընդունելի օրէնքներու վրայ: Լեզուաբաններ միաբերան կը համաձայնին որ իբրեւ ելակէտ անհրաժեշտ է ընդունիլ հնչիւնաբանութիւնը իր բոլոր օրէնքներով հանդերձ եւ չկատարել շեղումներ, զարտուղում-

ներ կամ բացառութիւններ ընդհանրութեանց մէջ:

Հնդեւրոպական Նախալեզուի վերականգնումի համար կիրարկուած է ցեղակից լեզուներու հետ բաղդատական աշխատանքի մեթոտը: Այսպէս օրինակ, համեմատուած են ազգակից լեզուներու՝ սանսկրիտի, լատիններէնի, հին յունարէնի, հին հայերէնի արմատները եւ ճշդուած թէ որո՞նք են անոնց նմանութիւնները եւ փոխարարեութիւնները: Սանսկրիտ *“asmi”*, լատիններէն *“sum”*, հին յունարէն *“eime”*, հին հայերէն *«եմ»* գրաւոր աւանդուած ձեւերը կ'ենթադրուին որ ունենան մէկ մայր լեզու, որմէ բխած ըլլան այս տարբերակները: Լեզուաբաններ, նկատի ունենալով վերոյիշեալ լեզուներու մէջ գոյութիւն ունեցող ձեւերու նմանութիւնները, վերակառուցողական մեթոտներու հիման վրայ կազմած են **es-* նախադասութիւնը եւ կը կարծուի թէ յաւելեալ լծորդութիւններով պիտի յարմարի գանազան դէմքերուն: Նոյն մեթոտով եւ կը ստանանք **bhrater* (*brother, frere*), եղբայր. Սանսկրիտ *bharami*, լատ. *fero*, հայերէն՝ կը բերեմ եւայլն: Աշխարհահռչակ լեզուաբան ու ականաւոր հայագէտ Անթուան Մէյէ իր *“Esquisse d'une grammaire comparee de l'armenien classique”* գրքին մէջ շատ շնորհակալ աշխատանք կատարած է հայերէնի համեմատութեան հնչիւնական օրէնքները գտնելով եւ թուելով: Անդրադառնալով Հնդեւրոպական-հայերէն համապատասխանութիւններուն, Մէյէն գտած է որ հնդեւրոպական *bh* տուած է «բ», *dh* «դ», *a, a* «ա», *p* «հ», *t* «թ, յ, լ» եւն:

Աւգոստ Շլայխեր հիմնուելով պատմա-համեմատական լեզուաբանութեան ընձեռած լայն միջոցներուն վրայ, ջանացած է հնդեւրոպական հիմք-լեզուն վերականգնել: Աւելի քան

մէկ դար առաջ կատարած նախափորձերը գիտութեան մէջ ընդունուած են զգուշութեամբ եւ մանաւանդ վերապահութեամբ: Վերականգնողական համեմատական լեզուաբանութիւնը սկիզբ առաւ Շլայխերով: Նախալեզուի ինքնատիպ նկարագրութիւնը հետզհետէ ի յայտ եկաւ երբ Շլայխերին հետեւորդները հսկայական աշխատանք կատարեցին այդ մարզէն ներս: Այստեղ առ ի հետաքրքրութիւն կը ցուցադրենք մտոյշ մը Շլայխերի հնդեւրոպական նախալեզուն վերականգնելու փորձէն: *Owis nu ekwomos ewewkwet: “Ker aghnutoi moi ekwons agontm nerm widntei”*, որ թարգմանի՝ «Ոչխարը ըսաւ ձիերուն. Իմ սիրտս կը ցաւի, տեսնելով որ մարդ մը ձի կը հեծնէ»:

Գիտութիւնը լի է յոյսով ու ակնկալութեամբ, որ բարեբախտ օր մը երեւան պիտի ելլեն հին արձանագրութիւններ եւ պիտի վկայեն հնդեւրոպական նախալեզուի գոյութեան մասին: Ապագային կը մնայ հետեւաբար վերջնականապէս ստուգել եւ իմանալ թէ ինչքանո՞վ ճիշդ ընթացած է համեմատական վերականգնութիւնը եւ նամանաւանդ հնդեւրոպական մայր լեզուն վերականգնելու ջանքերը եւ աշխատանքները: Ի միջի այլոց, բոլոր վերականգնուած բառերը սովորաբար կը նշանակուին աստղանիշով՝ ցոյց տալու համար անոնց գրաւոր վկայուած չըլլալը:

Աւգոստ Շլայխեր ունեցաւ շատ կարճ կեանք. ապրեցաւ միայն 47 տարի: Այդ չափազանց կարճ ժամանակաշրջանին, ան ունեցաւ բեղմնաւոր գործունէութիւն: Անոր պանծալի ու սիրելի անունը միշտ պիտի յիշուի իբրեւ գիտնական, լեզուաբան, համեմատաբան եւ նախալեզուն վերականգնելու առաջին անձնաւորութիւնը:

ԶԵՆՈՐ ՔԷՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ